

IRAAGI SÕDA 2003: TAGAMAAD JA TAGAJÄRJED

Märtsis 2013 korraldasid Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused konverentsi, et tähistada kümne aasta möödumist operatsiooni „Iraagi vabadus” algusest. Eestile tähendas sellel operatsioonil osalemine juunist 2003 kuni 2009 mitut olulist verstaposti. Kuigi tegemist ei olnud esimese rahvusvahelise operatsiooniga, millest Eesti kaitseväelased osa võtsid, võib siiski tõdeda, et Eesti kontingent sai just Iraagis oma esimesed tõsisemad lahinguolukorra tuleristsed. Pärast Saddam Hussein'i režiimi kukutamist Ameerika Ühendriikide ja liitlaste poolt puhkes Iraagis verine kodusõda. Olukorra stabiliseerimiseks moodustati Ameerika Ühendriikide ning Suurbritannia ja Põhja-Iirimaa Ühendkuningriigi juhtimisel rahvusvaheline koalitsioon, kes sai ÜRO Julgeolekunõukogult mais 2003 mandaadi olukorra stabiliseerimiseks. Lisaks oli see esimene kord, kui Eesti üksus osales rahvusvahelisel operatsioonil koostöös Ameerika Ühendriikide üksustega, keda võib siiani pidada maailma kõige tugevamaks sõjaliseks jõuks. Kurvem pool oli see, et Eesti kaitseväge kandis just Iraagis oma esimesed kaotused rahvusvahelistel rahuoperatsioonidel: võitluses turvalisema maailma eest andsid elu kaitseväelased Andres Nuiamäe ja Arre Illenzeer. Kokkuvõttes võib tunnistada, et Eesti kaitseväelased tulid katsumusest auga välja ja said hindamatu kogemuse osaliseks.

Siinne „KVÜÕA toimetiste” erinumber ongi inspireeritud eelmainitud konverentsist ning võtab lähema vaatluse alla operatsiooni „Iraagi vabadus” erinevad (eeskätt ajaloolised, poliitilised, õiguslikud, sõjalised ja usulised) tahud. Lisaks leiab kogumikus võrdluses Iraagiga käsitlemist tema naaberriik Iraan, kes on ajaloo jooksul mõjutanud Iraaki nii poliitiliselt kui kultuurilis-usuliselt, samuti pikaajaline kriisikolle Afganistan, kelle tegevusse sekkus rahvusvaheline üldsus umbes samal ajal.

Erinumber kannab aastanumbrit 2014. Niisiis leidsid 35 aastat tagasi, 1979. aastal, Lähis-Idas ja Ees-Aasias aset sündmused, mis on mõjutanud kogu rahvusvahelise süsteemi arengut. Aasta alguses, jaanuaris-veebruaris, toimus Iraani islamirevolutsioon, mis muutis radikaalselt sealset ühiskondlikku korda. Opositsiooni suhtes repressiivne, kuid ikkagi läänemeelne, sekulaarne ja modernistlik šahhirežiim asendus teokraatliku riigiga, mida juhtisid Iraani šiiitlikud usujuhid, ajatollad, kusjuures suurajatolla Ruhollah

Mostafavi Moosavi Khomeini omandas lisaks usujuhi positsioonile ka poliitilise võimu. Muutus ka Iraani staatus rahvusvahelises süsteemis, sest Ameerika Ühendriikide ühest peamisest liitlasest regioonis sai tema vihane vaenlane. Novembris hõivasid Iraani üliõpilased Ameerika Ühendriikide saatkonna ja konsulaadi Teheranis ning hoidsid nende töötajaid kuni jaanuarini 1981 pantvangis. Kirjeldatud vahejuhtum pingestas riikidevahelisi suhteid veelgi ja olukord pole lahenenud veel praegusekski.

Iraani naaberriigis Iraagis tuli juulis 1979 võimule senine asepresident Saddam Hussein, kes kukutas oma sugulasest ja parteikaaslasest eelkäija president Ahmed Hassan al-Bakri. Saddam Hussein esindas vana kooli araabia sotsialiste, kes kuulusid valitsevasse Araabia Taassünniparteisse (Baath) ja kes tulid 1960. aastatel võimule nii Iraagis kui Süürias. Viimase 35 aasta jooksul on sekulaarsete rahvuslike sotsialistide (tuntuim esindaja kunagine Egiptuse liider Gamal Abdel Nasser) poliitiline mõju kahanenud, seevastu islamistlike jõudude mõju sealsetele ühiskondadele märgatavalt tugevnenud. Nasseristliku põlvkonna järeltulijana üritab Süüria kodusõjas meeletult võimule jääda Süüria president Bashar al-Assad. Ühiskondliku pöörde võib tinglikult paigutada jällegi 1979. aastasse, mil ei leidnud aset mitte ainult šiitide poliitiline ärkamine Iraanis, vaid ka islami arvukaima usukogukonna ehk sunniitide poliitilise eneseteadvuse tõus, mis sai alguse Nõukogude Liidu sissetungiga Afganistani.

Islami fundamentalistid andsid oma poliitilisest aktiveerumisest märku juba varem. Novembris 1979 toimus Saudi Araabias islami pühapaigas Mekas sündmus, mille on paljud ilmselt juba unustanud. Salafistlik rühmitus Juhayman al-Otaybi juhtimisel vallutas toona Meka Suure Mošee (Al-Masjid al-Haram). Nimetatud sündmus oli otsekui äärmuslike islamistlike meeleolude ja islamistide kasvavate poliitiliste ambitsioonide eelhoiatust. Sunniitide poliitilise aktiveerumise kooliks sai aga Afganistani kodusõda, mis järgnes Nõukogude Liidu sissetungile ja mis liitis äärmuslikuma osa sunniitidest. Afganistani kodusõja pinnalt kasvasid välja ka kurikuulsatena maailma ajalukku minevad rühmitused Taliban ja al-Qaeda. Kahte samal ajal toimunud Ees-Aasia konflikti käsitleb võrdleva diskursuseanalüüsina oma artiklis Karen Kuldnokk, kuid Afganistani operatsioonil peatume põhjalikumalt ehk mõnes järgnevas numbris. Erinumbri põhirõhk on siiski Iraagi konfliktil, mida käsitleb juriidilisest vaatenurgast René Värk ja poliitilisest perspektiivist Holger Mölder. Siinkohal on oluline märkida, et just 2003. aastal alanud sõjaline operatsioon tõi Iraaki terroristrühmituse al-Qaeda, kelle tegevust valgustab Hans Krech. Pärast võõrvägede lahkumist on sunniitlikud äärmuslased muutunud riigi üheks peamiseks destabiliseerivaks jõuks.

Praeguseid Iraagi alasid peetakse tsivilisatsiooni hälliks. Just siit kerkis fööniksina tuhest sumeri kultuur – üks esimesi kõrgkultuure maailmas. Need alad on aastatuhandete jooksul näinud erinevate tsivilisatsioonide tõuse ja languseid ning erinevaid võõrvallutajaid, kes on püüdnud ennast sealsetes tingimustes maksma panna. Ei tasu unustada, et abbassiidide kalifaati keskusega Bagdadis peetakse araabia kõrgkultuuri üheks tähetunniks. Iraak on ajalooliselt tugevasti seotud naabruses asuva Iraaniga, kellega on aastatuhandeid elatud kõrvuti nii rahu kui sõjas. Sel põhjusel kajastatakse erinumbris lähemalt kahe riigi suhete geopoliitilisi aspekte (Vladimir Sazonov, Holger Mölder, René Värk). Aasta pärast ajatolla Homeini ja Saddam Hussein'i võimuletulekut leidsid mõlemad riigid end kaheksa aastat kestnud sõjas, mis ei toonud edu ei ühele ega teisele poolele. Kui sõda Iraaniga 1988. aastal patiseisus lõppes, üritas diktaatorliku juhtimisstiiliga Saddam Hussein kehtestada võimu Iraagi lõunapoolse naabri, väikese, kuid naftarikka Kuveidi üle. Kui külma sõja kontekstis nautis Iraaniga sõjas olnud Iraak harukordselt nii valdava osa lääneriikide kui ka Nõukogude Liidu toetust, siis Kuveidi ründamisega augustis 1990 asetas Saddam oma riigi väljapoole rahvusvahelist süsteemi, mistõttu paljud varasemad liitlased osalesid hoopis Kuveidi vabastamisel aastal 1991. Rahvusvahelise koalitsiooni võit Lahe-sõjas jättis Saddam Hussein'i aga Iraagis võimule. Soov viia võidukalt lõpule 1991. aastal alanud sõda oli kindlasti üks ajendeid, miks Ameerika Ühendriigid otsustasid 2003. aastal Saddam Hussein'i võimult kukutada.

Ameerika Ühendriikide jaoks kujunes Iraak oodatust tõsisemaks katsumuseks. Pärast al-Qaeda terrorismirünnakut septembris 2001 alustasid ameeriklased kättemaksuks ülemaailmset sõda terrorismiga ja üritasid „päästa maailma”. Niinimetatud Bushi doktriini järgi korraldasid Ameerika Ühendriigid võimalike ohuallikate vastu erinevaid rünnakuid ning võtsid endale kohustuse osaleda vähemalt kahe suurema kriisi likvideerimisel maailmas. Purustanud suhteliselt kergesti Iraagi relvajõudude vastupanu, sattusid rahvusvahelise koalitsiooni relvajõud konfliktijärgses rahuloomises tõsisesse raskustesse. Kõrvuti sõjaliste raskustega seisis ameeriklased vastamisi nii Iraagi ülesehitusprobleemidega kui rahvusvahelises üldsuses pead tõstnud negatiivsete hoiakutega Iraagi sõjalise operatsiooni suhtes. Veelgi enam: operatsioon „Iraagi vabodus” põhjustas lääneriikide seas olulise lõhenemise. Otsust rünnata Iraaki kritiseerisid ägedalt eelkõige Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia ja pärast valitsusvahetust ka Hispaania. Kui al-Qaedale varjupaika pakkunud Talibani ründamisse Afganistanis suhtus rahvusvaheline kogukond mõistvalt, siis Iraagi operatsiooni tagamaad jäid paljudele hämaraks, sest mitmed sõjalise invasiooni ajendid, eelkõige muidugi massihävitusrelvade tootmine

Iraagis, ei leidnud hiljem kinnitust. Ameeriklaste sekkumise poliitilis-ideoloogilisi tagamaid valgustab oma artiklis Wilfried Gerhard.

Iraagi ja Afganistani operatsioon andsid õppetunni kogu maailmale, näidates, et nüüdisaegses üleilmastuvas maailmas ei ole võimalik konfliktide ohjamisel loota vaid sõjalistele lahendustele – märksa olulisem on, kuidas toimub riigi ülesehitamine konflikti järel. Esmatähtis on veenda erinevaid ühiskonnakihte selles, et nende kätes on rahumeelse ja edukalt toimiva ühiskonna kestlik areng. Aastal 2014 on Iraak ühtepidi demokraatlik riik, kus esimest korda riigi ajaloos osalevad valitsemises eelnenud režiimide poolt tagakiusatud arvukad usulised ja etnilised rühmad nagu šiiidid ja kurdid. Teistpidi valmistavad etniliste ja usuliste vähemuste üha halvenev olukord (analüüsivad Andres Saumets ja Kuldar-Valdo Karula) ning inimõiguste kaitse (käsitlevad Mart Nutt ja Viljar Veebel) Iraagis tänapäevalgi kuhjaga probleeme, mida sealne ühiskond ei ole suutnud veel lahendada. Pealegi on paljurahvuseline ja multireligioosne Iraak pärast Saddami režiimi sõjalist kukutamist märgatavalt muutunud. Esmakordselt Iraagi ajaloos on usulise enamiku moodustavad šiiidid tõusnud Iraagi võimuladvikusse ja neil on viimaks ka enamus parlamendis. Vähemuses olevad sunniidid on kaotanud oma senise võimupositsiooni ning selle taastamiseks kasutavad nad sageli vägivalda, mis pingestab erinevate usukogukondade ja etniliste gruppide suhteid ning ohustab niigi habrast rahu. Iraagi suurima etnilise vähemusena on kurdidel seevastu õnnestunud pärast Saddami režiimi kukutamist oma mõjuvõimu üha suurendada ning areneda jõudsalt suurema rahvusliku enesemääramise ning poliitilise ja kultuurilise autonoomia suunas. Suurimateks kaotajateks on sõjajärgses Iraagis aga need etnilis-usulised vähemused, kes ei kuulu islami usutraditsiooni (kristlased, mandalased, jeziidid jt) ning kelle sajanditepikkune eksistents Iraagis võib lähiajal koguni lõppeda.

Holger Mölder

René Värk

Andres Saumets

Tartu, 10. juuni 2014